

УДК 141.7(091)

Г. О. Арсентьєва
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії
Запорізького національного технічного університету

ФІЛОСОФИ НОВОГО ЧАСУ ЩОДО ФЕНОМЕНА СПІЛКУВАННЯ

Теорія спілкування, незважаючи на те що феномен спілкування піддавався філософському осмисленню ще з часів Давньої Греції, так досі й не створена та перебуває й по цей час лише в стадії свого становлення. Низка питань розроблена недостатньо, зокрема й сама історія дослідження феномена спілкування. Тому мета публікації – оглядовий аналіз філософських досліджень феномена спілкування в історії філософії, зокрема доби Нового часу. Раніше нами був представлений такий огляд, починаючи з філософії Др. Греції, Середньовіччя й закінчуючи філософією епохи Відродження. Стаття є продовженням цієї роботи. Такий аналіз сприяє створенню історії вивчення феномена спілкування, виявленню різних зв'язків між авторськими концепціями, їх взаємному збагаченню. Об'єктом дослідження є аналіз розвитку теорії спілкування в історії соціально-філософської думки, а предметом дослідження – аналіз розвитку теорії спілкування доби Нового часу.

Завдання статті – простежити шлях філософського становлення осмислення феномена спілкування в Новий час і виявити нові, які раніше не використовувалися, ресурси у вивченні цього феномена. Ми зупинимося на авторських концепціях філософії доби Нового часу з подальшим їх узагальненням. У наступних публікаціях плануємо їх перевести в деяку картину стану філософської рефлексії XIX і XX століть.

Теоретичну основу цього дослідження становлять роботи Р. Декарта, Т. Гоббса, Ф.М. Вольтера, Д. Дідро. Проблемі спілкування присвячена значна кількість досліджень в історії філософії. Вивченню однієї з головних людських потреб – потреби в спілкуванні – приділяли увагу Платон, Августин, Ф. Петрарка, Дж. Бокаччо, Д. Дідро, Т. Гоббс, Р. Декарт, Л. Фейєрбах, К. Маркс, Ф. Шлейєрмахер, М. Бубер, Е. Мун'є, Г. Марсель.

Серед сучасних досліджень спілкування треба відзначити роботи Є. Левінаса, М. Дюфрена, Ю. Хабермаса, М. Мерло-Понті, Н. Абаньяно, Г.С. Батіщева, Л.П. Буєво, М.В. Дьоміна, М.С. Кагана, Ю.Д. Прилюка.

На думку автора статті, відбувається становлення української школи дослідження феномена спілкування, до якої належать Ю.Д. Прилюк, Л.П. Злобіна, Л.А. Ситніченко, А.А. Довгань, А.О. Клепиков, Т.М. Кононенко та інші. Сутність спілкування аналізується в роботах Ю.Д. Прилюка й А.А. Довганя. В основі підходу Ю.Д. Прилюка до вивчення феномена спілкування лежить положення про інформаційну сутність спілкування. У роботах А.А. Довганя спілкування розглядається як засіб життєдіяльності особи.

У процесі аналізу будь-якого феномена дійсності постає питання про його сутнісну визначеність. Для цього необхідно з'ясувати, чим є цей предмет дослідження, які явища дійсності входять у поняття цього предмета, відокремити їх від багатьох випадкових відхилень і виявів, розкрити необхідні зв'язки та відношення, властиві йому, а також закони їх розвитку.

Вивчення й порівняння різних позицій із проблеми сутності спілкування виявило, що в соціальній філософії сформувалися три основні напрями.

До першого напрямку належать дослідження, в яких затверджується інформаційний статус спілкування, тобто воно розуміється як комунікація.

До другого напрямку належить група авторів, котрі розглядають спілкування як форму й засіб вияву суспільних відносин.

Прихильники третього напрямку визначають спілкування як особливий вид діяльності, в основі якої лежить суб'єкт-суб'єктна взаємодія.

Автор публікації у своїх поглядах на спілкування в багатьох аспектах поділяє точку зору представників третього напрямку. Отже, розрізняє передусім поняття «спілкування» й «комунікація». І під комунікацією вважає процес передачі інформації суб'єктом певному об'єктові (людині, комп'ютеру або технічному устрою). Спілкування ж – це така діяльність, у ході якої кожний її учасник звертається до іншого як до суб'єкта, як до рівного собі, як до вільної, унікальної істоти. Головною же відмінною рисою спілкування, що визначає всі інші його характерні ознаки, є діалогічний (міжсуб'єктний) зв'язок його учасників, діалог, що розуміється в його буттєвому, онтологічному змісті.

Ми вирішили внести це уточнення, перш ніж почати оглядовий аналіз філософських досліджень феномена спілкування в історії філософії, зокрема доби Нового часу.

Успереч точці зору, що спілкування стало предметом філософського осмислення досить пізно (у XIX–XX століттях), з'ясується, що це відбулося ще у філософії Давньої Греції. Так, Платона привертає проблематика досягнення цілісності людського «я» в особливому виді любові – платонічній. І хоча це ще й не названо спілкуванням, але, по суті, є ним. Ще одним кроком є філософський інтерес до особливого єднання людей, яке теж не названо спілкуванням, а, по суті, є ним, вважається дуже продуктивним у веденні політичних, навчальних або філософських діалогів (софісти). Аристотель, зробивши порівняльний аналіз у філософських вишукуваннях феномена дружби, розмежовує дружбу-спілкування і дружбу, засновану на перевазі однієї сторони.

У Середні віки поряд із методом порівняння і спостереження в дослідженні спілкування вводяться елементи абстрагування й метод ідеалізації в процесі утворення поняття, наприклад, «*intimior intimius meo*», як початку людського «Я», людської суб'єктності. Спілкування розглядається лише як проблема спілкування людини з Богом (Августин).

В епоху Відродження вперше починає вивчатися спілкування людини з людиною. Філософська думка повертає до емпіричних методів спостереження, порівняння, доповнюючи їх описовим методом і методом експерименту. Розширено уявлення про характерні ознаки спілкування. Його називають «відношення-єднання», «справжня людська цілісність». До методу експерименту належить спроба філософів-гуманістів свої твори писати у формі спілкування (Дж. Бокаччо і Ф. Петрарка). Філософи не тільки самі спостерігають спілкування, а й надають можливість спостерігати це читачеві, доходять висновку, що спілкування здатне гармонізувати людину, є засобом розкриття потаємних глибин людського «Я».

Детальніше розглянемо, що зробили філософи Нового часу в осмисленні феномена спілкування.

Філософом, котрий звернувся до проблеми спілкування в Новий час, став Рене Декарт.

Саме новоєвропейське визначення людини як «суб'єкта» також не так однозначне, як хотілося б думати, поширеним є вживання понять: «суб'єкт», «суб'єктивність», «суб'єктивістський». Через Декарта й після Декарта «суб'єктом» стає в метафізиці виключно людина, людське «Я» стає тут рівнозначним сфері Я. Це перетворення і є початком нового мислення, через яке епоха стає новою, а період в історії людства – Новим часом.

Важко сказати, чи під впливом італійських гуманістів, або ж це було його власним самостійним відкриттям, як це завжди вважалося, але він по-своєму продовжив традицію Петрарки, узявши з італійського гуманізму тільки те, що стосувалося інтелектуального спілкування як спілкування

різних «Я» одного суб'єкта, що виражають різні відтінки власної думки.

Як відомо, в основу декартівської методології закладено протиставлення «Я» існуючому й усім іншим суб'єктам, а методичний сумнів є філософським відкриттям Декарта порівняно з традиційною метафізикою. Наріжним каменем його філософії є переконання, що мета сумніву полягає в досягненні абсолютної достовірності. Ми маємо тут замкнуте коло: достовірність припускає методичний сумнів, а методичний сумнів – можливість достовірності. Не природа, не Бог, не світ ідей, а саме «Я» є кінцевим пунктом (принципом) філософії. Тільки «Я» не можна взяти під сумнів, тому що воно саме – інстанція, що сумнівається.

Проблемі інтерсуб'єктивності присвячене третє з «Метафізичних медитацій» Декарта як обґрунтування зв'язаності різних «Я».

Міжсуб'єктна взаємодія, або інтерсуб'єктивність, тут виражається в категорії досвіду. Утіленням самого достовірного досвіду для Декарта є арифметика й геометрія, «тому що тільки вони займаються предметом настільки чистим і простим, що не припускають нічого з того, що досвід приніс би недостовірному, або загалом складаються з розумно введених наслідків», – говориться в роботі Декарта «Міркування про першу філософію» [1, с. 82]. Звідси випливає, що інтерсуб'єктивність утримується в розумно введених наслідках, у суб'єкті, у спроможності чистої уяви.

Вихідна теза «Я мислю» має у філософії Декарта міжсуб'єктний характер. Ми розділяємо тут оцінку значення інтерсуб'єктивності у філософії самосвідомості. Самосвідомість у цьому випадку розглядалася як визначене міжсуб'єктне положення єдності живої світоглядної самосвідомості особистості, критико-рефлексивна спроможність якої дає кожному окремому суб'єкту змогу оцінювати і свій внутрішній світ, і власне місце в дійсності із зовнішньої, об'єктивної, загальної точки зору, тобто з позиції пізнавального відношення.

Отже, ми дійшли висновку, що проблема спілкування вирішувалася Декартом в обґрунтуванні можливості взаємодії різних «Я» мислячого суб'єкта. Методологія ж досвіду інших «Я» іншого суб'єкта в декартівській філософії відсутня.

Але тема міжсуб'єктної взаємодії різних особистостей стане однією із центральних тем у соціальних ідеях його сучасника – Томаса Гоббса.

Характерно, що задум його «суспільного договору» за своєю сутністю становить соціальне спілкування. І насамперед тому, що кожний громадянин суспільства може сказати: «Так, я домовляюся, узявши на себе певні обов'язки». Якщо жодна індивідуальність (а не тільки монарх) заявляє про себе, про своє «так» або «ні», то ж подібне тільки й можливо в міжсуб'єктному просторі. І Т. Гоббс надає цьому основне значення. У його роботі «Про громадянина» про це чітко сказано: «Кожна людина, що претендує на якісь права, повинна визнавати ці права за будь-якою іншою людиною» [2, с. 331]. Отже, він обґрунтовує можливість спілкування через визнання єдиного міжсуб'єктного поля й рівності суб'єктів. За Т. Гоббсом, подібне спілкування потребує компетентного суб'єкта. Тобто освічена, знаюча, спроможна аргументувати і сприймати аргументи людина є одночасно умовою можливості спілкування (договору) й наслідком такого спілкування.

Томас Гоббс зафіксував стан кризи спілкування в кризовому суспільному бутті в «Левіафані» [3, с. 152]. А в роботі «Про громадянина» пише, що, навіть якщо б індивід від народження прагнув до громадського життя, звідси ще не випливає, що він народжується спроможним до спілкування. Для нашого дослідження це є важливим положенням. Саме нездатність до спілкування і є підставою конфлікту дій, «війна всіх проти всіх». Тобто Т. Гоббс постулює стан природного хаосу або такої війни, що через свою природність не розуміє своєї спроможності до спілкування. Звідси висновок, що спілкування треба навчати, це потрібно ввести в систему виховання й освіти, щоб людина була переконана в перевагах цього виду людської взаємодії.

Проте Т. Гоббс намагався розробити «раз і назавжди» умови суспільного порядку. Ця спроба сформулювати раціональні норми регуляції людського спілкування й універсалізувати їх, ігноруючи екзистенціальні відмінності, являє собою поворот від спілкування до керування. Не вірячи в людину як у суб'єкта, Т. Гоббс тим самим позбавив спілкування його головних носіїв, надавши особливий статус суб'єкта лише державній владі, що регламентує соціальне буття.

Отже, гоббсівська концепція соціального спілкування має свої внутрішні обмеженості. І хоча «теорія суспільного договору» матиме великий резонанс, вона втратить свою споконвічну сутність спілкування, стане поворотом до раціонального новоєвропейського технократизму. Хоча варто відмітити, що загалом у цей період відновляється осмислення філософських категорій, пов'язаних із проблемою спілкування, зокрема поняття «свобода» і «воля». Особливо багато уваги приділяв цьому Вольтер. У «Метафізичному трактаті» ним сформульовано визначення свободи: «Свобода – це виняткова можливість діяти, я маю волю, мені властива спроможність діяти, пересувати моє тіло, докладати зусиль моєї думки до того або іншого розуміння тощо... Виявляти свою волю й діяти – це саме й означає мати свободу» [4, с. 259–260]. І хоча свобода визначається Вольтером як сутнісна спроможність людини, вона не завжди однаково можлива для всіх. Вольтер вважає, що ми вільні лише дуже невеличкою мірою, якби ми завжди були вільні, ми були б тим, що є Бог. На нашу думку, така думка про обмеженість своєї свободи свободою іншого має вихід на проблему спілкування. Вольтер був близький до цього висновку, але так свою думку далі й не розвинув.

У цей час єдиним, хто у філософії став висувати ідею спілкування, був Дені Дідро. Але, на відміну від Т. Гоббса, його цікавить не соціальне спілкування, а міжособистісне.

У роботі «Про гідність і чесноту», присвяченій етичній проблематиці, разом із пов'язаними з нею творами 1746–1747 років показана потреба людини в спілкуванні, висловлено розуміння його як соціальної цінності, хоча спілкування ще не фіксувалося як специфічне, таке, що потребує спеціального осмислення, і мало описовий характер. Проте заслуга Д. Дідро вже й у тому, що він з усією серйозністю заявив про значимість спілкування в житті людей: «Людина мимоволі тягнеться до спілкування, шукає близькості й поваги від подібних собі: сила її суспільних афектів настільки велика, що їй не перешкоджає ні її власне рішення, ні опір, ні насильство, ні заборона; якщо вона не поступиться силі цієї пристрасті, то впаде в жахливу пригніченість і меланхолію, яка може виявитися смертельною» [5, с. 142]. Так, як приклад Д. Дідро наводить страждання високопоставлених осіб через дистанцію з людьми, якої вони повинні дотримуватися, виконуючи службовий обов'язок; потреба в спілкуванні настільки велика, що Д. Дідро порівнює її з всепоглинаючою пристрастю, яка змушує шукати довірених осіб, і найчастіше вони вибирають не найпорядніших. Дені Дідро підкреслює, що сила потреби в спілкуванні дуже глибоко вкоренилася в наше ество, так різноманітно переплітається з іншими пристрастями й до такої міри необхідна для організації схильностей і нашого щастя, вона є міцним і головним засобом примирення із самим собою, а відсутність її приносить нещастя.

Підсумовуючи, виокремимо основні моменти статті.

Осмислення феномена спілкування в історії філософії має певну спадкоємність теоретичних ідей, у результаті якої склалася традиція вивчення цього феномена.

Паралельно з описовим вивченням феномена спілкування в історії філософії відбувалося аналітичне дослідження категорій, які лише згодом стануть вихідними для аналізу сутності спілкування.

Ми вважаємо, що такі обережні спроби вивчення спілкування в Новий час пов'язані не стільки з повальним захопленням вивченням розуму, скільки зі складною природою феномена спілкування, яка первісно, з найперших дослі-

джен феномена спілкування, розумілася не на побутовому рівні, а на буттєвому, онтологічному.

У добу саме Нового часу відбулося визначення категорії людини як «суб'єкта» і її здатності до такої взаємодії, яка ще й не завжди називалася спілкуванням, але за сутністю своєю була ним, бо передбачала в основі своїй суб'єкт-суб'єктну взаємодію її учасників. Завдяки Р. Декарту у філософії «суб'єктом» стає виключно людина, людське «Я» стає рівнозначним сфері Я. Це перетворення і є початком нового мислення, через яке епоха стає новою, а період в історії людства – Новим часом. І хоча Р. Декарт узяв з італійського гуманізму тільки те, що стосувалося інтелектуального спілкування як спілкування різних «Я» одного суб'єкта, що виражають різні відтінки власної думки, він доповнив ці дослідження дедуктивним методом раціоналістичної філософії доби Нового часу. Самосвідомість у цьому випадку розглядалася як визначене міжсуб'єктне положення єдиної живої світоглядної самосвідомості особистості, критико-рефлексивна спроможність якої дає кожному окремому суб'єктові змогу оцінювати і свій внутрішній світ, і власне місце в дійсності із зовнішньої, об'єктивної, загальної точки зору, тобто з позиції пізнавального переконання в перевагах цього виду людської взаємодії.

Тема суб'єкт-суб'єктної взаємодії підхоплена Т. Гоббсом. Він був переконаний у перевагах цього виду людської взаємодії й уважав, що саме така взаємодія спроможна вивести з кризового суспільного буття, не доводячи його до стану «Левіафана». На жаль, «теорія суспільного договору» втратила цю ідею, в результаті чого стала поворотом до раціонального новоевропейського технократизму.

У добу Просвітництва відновився інтерес до осмислення філософських категорій, пов'язаних із феноменом спілкування, в основі котрого лежить суб'єкт-суб'єктна взаємодія його учасників, зокрема понять «свобода» й «воля», а вони, як відомо, є атрибутами «суб'єкта». Особливо багато уваги приділяв аналізу цих категорій Вольтер. І, хоча це й не мало в нього прямого виходу на проблему спілкування, Вольтер був близький до цього висновку, але так свою думку далі й не розвинув. Замість нього, це зробив Дені Дідро. Він уважав, що потреба в спілкуванні настільки велика в людини, що порівнянна з усепоглинаючою пристрастю. Д. Дідро, на відміну від Т. Гоббса, цікавило не соціальне спілкування, а міжособистісне. І, хоча спілкування ще не фіксувалося Д. Дідро як специфічне, таке, що потребує спеціального осмислення й мало описовий характер, заслуга Д. Дідро вже й у тому, що він з усією серйозністю заявив про значимість феномена спілкування в житті людей.

Низка питань щодо феномена спілкування так і залишається не з'ясованою. Це питання й про сутність феномена спілкування, і про відмінність його від схожих видів соціальної взаємодії, передусім відмінність від феномена комунікації. До кінця не з'ясовані функціональні можливості спілкування, критерії типології цього феномена, його структурні складники.

Література

1. Декарт Р. Собрание сочинений : в 2 т. / Р. Декарт. – М. : Мысль, 1994. – Т. 2 : Размышления о первой философии. – 1994. – 591 с.
2. Гоббс Т. Избранные произведения : в 2 т. / Т. Гоббс. – М. : Мысль, 1965. – Т. 1 : О гражданине. – 1965. – 412 с.
3. Гоббс Т. Избранные произведения : в 2 т. / Т. Гоббс. – М. : Мысль, 1965. – Т. 1 : Левиафан, или материя, форма и власть государства церковного и гражданского. – 1965. – 678 с.
4. Вольтер Ф.М. Метафизический трактат / Ф.М. Вольтер. – М. : Наука, 1988. – 753 с.
5. Дидро Д. Собрание сочинений : в 2 т. / Д. Дидро. – М. : Мысль, 1986. – Т. 1 : О достоинстве и добродетели. – 1986. – 590 с.

Анотація

Арсентьева Г. О. Філософи Нового часу щодо феномена спілкування. – Стаття.

У статті здійснено оглядовий аналіз досліджень феномена спілкування філософами Нового часу. Розглянуто соціально-філософське осмислення феномена спілкування Р. Декартом в обґрунтуванні можливості взаємодії різних «Я» мислячого суб'єкта, коли міжсуб'єктність міститься в суб'єкті, у спроможності його чистої уяви. Виявлено, що міжсуб'єктна взаємодія різних особистостей аналізується в соціальних ідеях Томаса Гоббса, яким зроблено висновок, що спілкування треба навчати, його потрібно вводити в систему виховання й освіти, щоб людина була переконана в перевагах цього виду людської взаємодії. З'ясовано, що Ф.М. Вольтер, котрий багато зробив у дослідженні категорії свободи, дійшов висновку про обмеженість своєї свободи свободою іншого, і це мало вихід на проблему спілкування. Але Ф.М. Вольтер так свою думку далі й не розвинув. Підкреслено, що саме Д. Дідро продовжив дослідження Т. Гоббса щодо міжсуб'єктної взаємодії, але, на відміну від Т. Гоббса, приділив увагу не соціальному спілкуванню, а міжособистісному.

Ключові слова: спілкування, суб'єкт, міжсуб'єктна взаємодія, соціальна взаємодія, міжособистісна взаємодія.

Аннотация

Арсентьева Г. О. Философы Нового времени о феномене общения. – Статья.

В статье осуществлен обзорный анализ исследований феномена общения философами Нового времени. Рассмотрено социально-философское осмысление феномена общения Р. Декартом в обосновании возможности взаимодействия различных «Я» мыслящего субъекта, когда межсубъектность содержится в субъекте, в способности его чистой воображения. Выявлено, что межсубъектное взаимодействие различных личностей анализируется в социальных идеях Томаса Гоббса, которым сделан вывод, что общению нужно учить, его нужно вводить в систему воспитания и образования, чтобы человек был убежден в преимуществах этого вида человеческого взаимодействия. Установлено, что Ф.М. Вольтер, много сделавший в исследовании категории свободы, пришел к выводу об ограниченности своей свободы свободой другого, и это имело выход на проблему общения. Но Ф.М. Вольтер так свою мысль дальше и не развил. Подчеркивается, что именно Д. Дидро продолжил исследования Т. Гоббса о межсубъектном взаимодействии, но, в отличие от Т. Гоббса, уделил внимание не социальному общению, а межличностному.

Ключевые слова: общение, субъект, межсубъектное взаимодействие, межличностное взаимодействие.

Summary

Arsentjeva G. O. Philosophers of New Time about the phenomenon of communication. – Article.

In the article the observation analysis of achievements of the communication phenomenon, done by Philosophers of New Time, was investigated. The socio-philosophical understanding of the phenomenon of communication was considered by R. Dekart via the rational interoperability of the various "I" of thinking subject, when intersubjectivity existed in the subject, as the ability of pure imagination. It was revealed that the interaction of different personalities is analyzed in social ideas of Thomas Hobbes, who concluded that the communication should be taught, it must be added to upbringing and education in order a man was convinced of the advantages of this kind of human interaction. The author of the article found that F.M. Volter, discovered much in the study of category of freedom and he concluded that there is his freedom restriction by other one's freedom and this had impact on the problem of communication. But F.M. Volter didn't develop his study. The article stressed that it was D. Didro, who continued Hobbes' researches about persons interaction, but on the contrary from T. Hobbes, he paid attention to interpersonal, but not social communication.

Key words: communication, subject interaction, social interaction, interpersonal interaction.